

تفاوت روزه با بقیه عبادات در چیست/ برخی مسلمانان در ظواهر ماه رمضان متوقف هستند

یک استاد دانشگاه با بیان اینکه یکی از دلایلی که به رغم روزه ماه رمضان تغییرات روحی عمیق و پایدار کمتر در وجود امثال بنده پیدا می‌شود این است که در حد ظاهر متوقف می‌شویم، گفت: اینکه می‌بینیم پس از ماه رمضان با قبل از ماه رمضان فرق چندانی نکرده ایم به خاطر این است که تحول وجودی پیدا نشده است.

یک استاد دانشگاه با بیان اینکه یکی از دلایلی که به رغم روزه ماه رمضان تغییرات روحی عمیق و پایدار کمتر در وجود امثال بنده پیدا می‌شود این است که در حد ظاهر متوقف می‌شویم، گفت: اینکه می‌بینیم پس از ماه رمضان با قبل از ماه رمضان فرق چندانی نکرده ایم به خاطر این است که تحول وجودی پیدا نشده است.

به گزارش خبرنگار مهر، ابن‌اثیر می‌گوید: «یکی از نکاتی که خدای سبحان در حدیث قدسی فرموده: «الصَّوْمُ لِي وَأَنَا أَجْزِي بِهِ: روزه از آن من است و من به پاداش می‌دهم» این است که هیچ ملتی از ملل مشرک و بت‌پرست، برای بت‌ها روزه نمی‌گرفتند؛ اگرچه برای بت‌ها نماز می‌خواندند، قربانی می‌کردند و مراسم دیگری داشتند. از این رو، روزه تنها برای خداست. خدای متعال روزه را به خود استناد داده و شخصا جزای روزه را به عهده گرفته است. هدف آن به طور کلی تهذیب نفس و ایجاد طهارت و پاکی معنوی و رفع رنج و بلاست. در گفت‌وگوی خبرنگار مهر با دکتر محمد فناپی‌اشکوری، استاد فلسفه مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره) ابعاد و تأثیرات روزه بر تهذیب نفس بررسی شد که اکنون از نظر شما می‌گذرد.

*روزه در عرفان اسلامی و سیر و سلوک عرفا بسیار تأکید شده است، این روزه با روزه ای که در ماه مبارک رمضان گرفته می‌شود، چه تفاوت‌ها و چه شباهت‌هایی دارد؟

روزه، ابعاد مختلفی دارد که عمدتاً در جوامع اسلامی تنها به یک بُعد آن پرداخته شده است و آن همان بعد ظاهری روزه است که امساک از خوردن و نوشیدن و سایر مبطلات است، البته قدری پرداختن به قرائت قرآن، توجه بیشتر به نماز و ... هم وجود دارد. اما روزه مانند بسیاری از حقایق عالم، علاوه بر ظاهر دارای باطنی است و ماه رمضان به‌عنوان ماه روزه ظرفیت‌های بسیار فراوانی دارد که واقعا استفاده ما از این ظرفیت، در حداقل است. ما در استفاده از بسیاری از نعمت‌های الهی همین گونه هستیم. مثلاً کمترین استفاده از قرآن را که بی‌نهایت ظرفیت دارد می‌بریم؛ در حد خواندن برای اموات و ثواب و قسم خوردن و از باب تبرک و تیمن در خانه نگه داشتن و ... در حالی‌که قرآن باید برای معرفت و استكمال نفس برای رسیدن به خدا برای تحقق بخشیدن به همه آن چیزهایی که به طور بالقوه در انسان هست مورد توجه قرار گیرد. وجود انسان ظرفیت بی‌شمار و بی‌نهایتی دارد «رسد آدمی به جایی که به جز خدا نبیند» اما معمولاً انسان‌ها وجود، استعدادها و توانایی‌هایشان را در حد رفع نیازهای ظاهری مادی و خوشی‌های سطحی زندگی صرف می‌کنند و به همین حد هم قانع می‌شوند و بیشترین قوا و استعدادها وجود انسانی شکوفا نمی‌شود و ناشکفته باقی می‌ماند و انسان از این تحفه الهی به کمترین قناعت می‌کند. ماه رمضان هم این گونه است. ظرفیت ماه رمضان خیلی بیش از آن چیزی است که معمولاً در جوامع اسلامی از آن استفاده می‌شود. روزه ظاهر ترک طعام است، اما روزه باطن ترک تعلق به اغیار و توجه تام به حق تعالی است. آن اعراض مقدمه این توجه است. روزه ظاهر هست امساک طعام/روزه معنا توجه دان تمام

ملاحسین کاشفی از عرفای قرن نهم در کتاب «لب لباب مثنوی» بیان زیبایی در معنای باطنی روزه دارد که ذکرش در اینجا خالی از لطف نیست. وی می‌گوید: «در بیان روزه و آن در شریعت امساک است از مفطرات و در حقیقت اعراض است از التفات به جمیع کائنات و گفته اند روزه جسم، باز ایستادن است از طعام و روزه دل نگاهداشتن دل است از وساوس آثام. روزه روح عدم التفات بکل انام و روزه سر استغراق در بحر مشاهده است علی الدوام. آنکه روزه صورت دارد افطار او در شب باشد، و آن که روزه معنی دارد افطار او در وقت لقای رب باشد که "صوموا برویة و افطروا برویة".

*بین عبادت‌های مختلف، روزه چه نقشی در تربیت انسان و تهذیب نفس دارد؟

دو بُعد در ماه رمضان هست که از آن غفلت می‌شود: یکی بُعد معنوی و باطنی است که اهل معرفت و عرفا به این بعد توجه می‌کنند اما معمولاً عموم مردم به بعد ظاهری آن بسنده می‌کنند. ماه رمضان برای اهل معرفت، بهار معنویت و اوج فصل شکوه عرفان است. غیر از نافله‌هایی که در همه ایام وجود دارد ماه رمضان، نوافل خاصی دارد. قرائت قرآن همیشه کار زیبا و پسندیده‌ای است اما این کار در ماه مبارک رمضان تأکید و توصیه فراوانی شده است و بسیاری از مؤمنان کوشش می‌کنند که در ماه رمضان ختم قرآن داشته باشند.

رمضان، ماه نزول قرآن و ماهی است که قرآن بر قلب پیامبر(ص) نازل شده است. ما می‌توانیم با قرائت قرآن و تطهیر دلمان زمینه‌ای را فراهم کنیم که بخشی از انوار، حقایق و معارف قرآن بر دل ما هم تسری پیدا کند. «ليلةالقدر» که «خير من الف شهر» است در این ماه نورانی قرار دارد. روزه عبادتی است که در این ماه واجب است، اگرچه در ایام دیگر استحباب دارد.

*با توجه به همه ویژگی‌هایی که روزه دارد اما افرادی مثل من سال‌هاست که روزه می‌گیریم اما آنچنان که باید و شاید تحول و تکاملی و صعودی در خود ندیدیم. علت این امر به چه عواملی بستگی دارد؟

آثار عینی عبادت از روح و باطن عبادت سرچشمه می‌گیرد، نه فقط از ظاهر و کالبد آن. اثر روزه حقیقی تقواست. در آیه معروف مربوط به روزه خداوند فلسفه وضع روزه را تقوا معرفی می‌کند. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (البقرة/183). یعنی اصلاً روزه برای این است که تقوا در ما ایجاد شود. ارزش روزه ما به میزان تقوایی است که در ما تولید می‌کند. اگر روزه محدود به ظاهر نشود و سراسر وجود انسان را فراگیرد قطعاً در وجود انسان تحول ایجاد می‌کند.

بازگردیم به ویژگی‌های معنوی رمضان. در عرفان عملی دو مفهوم «جوع» و «سحر» وجود دارد که خیلی مهم است. جوع یعنی اینکه انسان گرسنگی را تجربه کند و معده‌اش سبک باشد. سحر هم بیداری شب است. غرض در واقع شکستن عادت‌های عادی و روزمره زندگی و آزاد شدن از اسارت این عادت‌هاست. ما انسان‌ها موجودات مادی هستیم و به غذا نیاز داریم و نمی‌توانیم بدون غذا زنده بمانیم یا به خواب احتیاج داریم و برای ما ضروری است و نمی‌توانیم بدون خواب باشیم؛ ولی ماه رمضان به ما می‌آموزد که نباید اسیر این خواسته‌ها باشیم. اراده انسان نیرومندتر از این امور است و می‌تواند بر این عادات دست کم به طور موقت غلبه کند و این به معنای قدرتمند بودن روح انسان است. بیدار شدن در دل شب برای همه کار راحتی نیست. بیدار شدن در سحر فقط برای سحری خوردن نیست؛ هرچند که سحری خوردن لازم است و کار خوبی هم هست، اما اولیای خدا استفاده بسیار بیشتری از سحر برای دعا و مناجات می‌کنند. رمضان ماه ذکر است، خوب است که انسان در ماه مبارک رمضان در تمام لحظات به یاد خدا باشد. دلش به یاد خدا باشد. ماه رمضان فقط برای تجربه گرسنگی نیست، بلکه ماه ترک معاصی است. انسان همیشه باید برای ترک گناه تلاش کند اما این ماه اهمیت خاصی دارد. رمضان، ماه زهد است. در واقع همه این موارد تمرین ترک دنیا و کم کردن تعلقات آن است که انسان گرچه به طور موقت، بتواند از چیزهایی که به آن تمایل و گرایش و وابستگی دارد دوری کند و در مقابل آن خواسته‌ها مقاومت کند. رمضان ماه دعا و سخن گفتن با خداست. این همه دعاهایی که در ماه رمضان وارد شده است برای این است که ارتباط بنده و خدا قوی‌تر گردد، مانند دعای افتتاح، ابوحزمه ثمالی، دعای سحر، دعاهایی که در شب‌های قدر خوانده می‌شود مانند دعای جوشن کبیر که در آن اسماء الله را به زبان می‌آوریم. در واقع همه اینها از ابعاد معنوی و غنی و پر بار ماه مبارک رمضان است که واقعا برکات معنوی مانند باران و اقیانوسی اهل معرفت و معنویت را فرا می‌گیرد، اما واقعا این بُعد از سوی عامه مسلمانان کمتر مورد توجه است و بیشتر به همان ظواهر و شعائر قناعت می‌کنند و در همان حد متوقف می‌شوند.

لب فروبند از طعام و از شراب/سوی خوان آسمانی کن شتاب

این دهان بستی دهانی باز شد/کو خورنده لقمه های راز شد

*به طور نسبی همه در ماه مبارک رمضان تغییرات روحی دارند مهربان‌تر، بخشنده‌تر و صمیمی‌تر می‌شوند. چگونه این صفات خوب و دیگر صفاتی که باید داشته باشیم ولی نداریم را پیدا کنیم و در ماه‌های بعد در طول سال ثابت نگه داریم و هر سال بر آن بیافزاییم و تکامل پیدا کنیم؟

یکی از دلایلی که به رغم روزه ماه رمضان تغییرات روحی عمیق و پایدار کمتر در وجود امثال بنده پیدا می‌شود این است که در حد ظاهر متوقف می‌شویم. مدتی غذا نمی‌خوریم و بعد شروع می‌کنیم به غذا خوردن، در صورتی که ماه رمضان ماه متحول شدن و سیورت وجودی است باید وجودمان دگرگون شود و به وجود دیگری تبدیل شود. اگر وجود ما عوض شود بعد از عید فطر دوباره به حالت اول بر نمی‌گردد. این وجود عوض شده و تغییر یافته است. اینکه می‌بینیم پس از ماه رمضان با قبل از ماه رمضان فرق چندانی نکرده ایم به خاطر این است که تحول وجودی پیدا نشده است. گرچه عبادات در حد ظاهر هم ارزش دارد ولی حداقل استفاده و بهره‌ای است که از عبادت برده می‌شود. اولیای خدا به دلیل استغراق در ذکر و قرائت قرآن، نوافل، ادعیه و مناجات‌ها و یاد مدام حق کوشش می‌کنند که به باطن راهی پیدا کنند و در واقع پیام ماه رمضان را دریافت کنند و از نفعاتی که در این ماه دمیده می‌شود بهره ببرند و خود را در معرض آن قرار دهند.

*علاوه بر بعد ظاهری ماه رمضان به دو بعد دیگر آن اشاره کردید که یکی از آنها بعد معنوی و باطنی بود، بعد دیگر مورد نظر شما چیست که کمتر به آن توجه می‌شود؟

بعد دیگر ماه رمضان که گاهی حتی بعضی از اهل معنویت ما هم از آن غفلت می‌کنند بعد اجتماعی رمضان و روزه است. در تعالیم

اسلامی معنویت جدا از امور دنیا نیست و توجه به خدا از توجه به خلق جدا نیست. پس پسندیده نیست که کسی در ماه رمضان غرق در عبادت شود و خلق و بندگان خدا را از یاد ببرد. در کنار همه عباداتی که در این ماه توصیه شده، ماه رمضان، ماه انفاق است یعنی یکی از کارهایی که در این ماه ارزشمند است و توصیه شده انفاق به نیازمندان است. شریک کردن فقر در افطار و اطعام است. ماه ادای حقوق و توجه به دیگران است. ما در روز عید فطر دو کار انجام می‌دهیم: یکی اقامه نماز عید فطر و دیگری پرداخت زکات فطره. یعنی باید هم به خداوند توجه داشته باشیم و بندگی‌ش کنیم و همه به خلق خدا و بندگان خدا و به نیازهای آنها توجه داشته باشیم. اینکه دلمان خوش باشد که عبادت می‌کنیم و فکر کنیم خوابیدن و نفس کشیدن در این ماه عبادت است و این تصور ما را از نیاز نیازمندان غافل کند، در واقع بخشی از مواهب ماه رمضان را از دست دادیم.

این مضمون رامی توان از همین دعاهایی که هر روز به عنوان تعقیبات نماز خوانده می‌شود نیز استفاده کرد، مانند دعای معروف: «اللَّهُمَّ ادْخُلْ عَلَى أَهْلِ الْقُبُورِ السُّرُورَ، اللَّهُمَّ اغْنِ كُلَّ فَقِيرٍ، اللَّهُمَّ اشْبِعْ كُلَّ جَائِعٍ اللَّهُمَّ اكْسُ كُلَّ غُرْبَانٍ، اللَّهُمَّ اقْضِ دَيْنَ كُلِّ مَدِينٍ، اللَّهُمَّ فَزِّجْ عَنْ كُلِّ مَكْرُوبٍ اللَّهُمَّ رُدِّ كُلَّ غَرِيبٍ، اللَّهُمَّ فَكِّ كُلِّ أَسِيرٍ، اللَّهُمَّ أَصْلِحْ كُلَّ فَاسِدٍ مِنْ أُمُورِ الْمُسْلِمِينَ اللَّهُمَّ اشْفِ كُلَّ مَرِيضٍ، اللَّهُمَّ سُدِّ فَقْرَنَا بِغِنَاكَ، اللَّهُمَّ عَيِّرْ سَوْءَ حَالِنَا بِحُسْنِ حَالِكَ اللَّهُمَّ اقْضِ عَنَّا الدَّيْنَ، وَاعْتِنَا مِنَ الْفَقْرِ، إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» در این دعا می‌گوییم خدایا همه فقرا را غنی کن. گرسنگان را سیر کن. کسانی که جامه ندارند، لباس و تن‌پوش برای آنها فراهم‌نما. خدایا قرض قرضداران را ادا کن. خدایا غم‌زده‌ها را نجات بده. غریب را برگردان و اسیر را نجات ده. خدایا همه مشکلات و دشواری‌های جامعه اسلامی را اصلاح کن. خدایا بیماران را شفا بده. این دعاها به اغنیا می‌گوید که شما باید به فکر گرسنگان و تهیه لباس برای نیازمندان باشید. شما باید به فکر پرداخت دین و وام افرادی که ناتوان از پرداخت هستند باشید. به سیاستمداران می‌گوید که شما باید در پی اصلاح امور مسلمین باشید. به طبیبان می‌گوید که شما باید برای بهبود بیماران کوشش کنید. حتی برای مردگان سرور طلب می‌کنیم، و این یعنی از خودمحوری بدر آمدن و بفکر همه بودن. ما اینها را از خدا می‌خواهیم، اما می‌دانیم که اینها کارهایی نیست که خداوند مستقیم بپاید و گرسنه را سیر کند و یا قرض قرض‌دار را پرداخت کند. اینها باید از مجرا و توسط بندگان او انجام گیرد. در واقع با خواندن این دعاها، و استمداد از خداوند وظایف خود را هم یادآوری و تکرار می‌کنیم و از خدا می‌خواهیم ما را موفق بدارد که این وظایف را در این ماه انجام دهیم. ما اگر به این دو بُعد ماه رمضان یعنی بُعد معنوی محض و عبادی و توجه به خدا و بعد اجتماعی و توجه به نیاز بندگان خدا و حل مشکلات دیگران توجه داشته باشیم، واقعا جامعه ما و فرد فرد افراد جامعه پس از ماه رمضان بسیار متفاوت خواهند بود و این ظرفیت و استعداد در ماه رمضان وجود دارد. این باب گشوده است و این راه باز است؛ اگر ما نتوانیم از این مائده الهی حداکثر بهره‌برداری را داشته باشیم این ضعف و کوتاهی به خود ما بر می‌گردد. این همه استعداد و ظرفیت در ماه رمضان وجود دارد و ما باید کوشش کنیم در حد توان خودمان اینها را محقق کنیم.

*مسلم‌ها به دلیل همین ویژگی‌ها بوده که روزه در ادیان مختلف وجود داشته است؟

قرآن کریم در مورد روزه در ادیان مختلف می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» ما روزه را برای شما واجب کردیم همان طور که بر پیشینیان و امت‌های پیشین واجب کردیم. این آیه از هر کتاب تاریخی بهتر نشان می‌دهد که حکم الهی روزه در همه ادیان الهی وجود داشته است.

*همه عبادت‌ها برای خداست و خداوند به آنها پاداش می‌دهد اما در حدیث قدسی آمده که «الصوم لی و أنا أُجْزى به» روزه از آن من است و من به آن پاداش می‌دهم. این توجه و تخصص به روزه نشان دهنده چیست؟

البته هر عبادتی ویژگی خاص خود را دارد و منحصر به فرد است. قرآن به ما می‌گوید که روزه در همه ادیان وجود داشت؛ دلیلش هم این است که واقعا سازندگی‌ای که در روزه وجود دارد در هیچ عبادت دیگری وجود ندارد. یک تفاوت روزه با بسیاری از عبادات فراگیر بودن آن است؛ یعنی همه جنبه‌های وجودی انسانی را فرا می‌گیرد. در نماز رو به قبله می‌ایستیم و اذکاری را بیان می‌کنیم و حرکاتی انجام می‌دهیم و منحصر به ساعت خاصی است، اما روزه اولاً در طول روز ادامه دارد؛ یعنی عملی است که تمام روز افراد را می‌پوشاند و در نتیجه آثارش در شب هم هست. در شب هم در اوقات افطار و سحر هم با روزه ارتباط داریم یعنی در واقع تمام طول شب و روز و تمام وجود انسان در استخدام این عبادت قرار می‌گیرد. علاوه بر این، روزه عمل خاصی نیست. باید در این عمل خود را از تمام آنچه که قبلاً به آن عادت کرده و در واقع دلبسته و گاهی اسیر آنها بوده ایم رهایی ببخشیم و نجات دهیم. این امر به این صورت، در عبادات دیگر وجود ندارد. مجموع این ویژگی‌های روزه باعث شده که عبادت خاصی باشد. حالت احساس گرسنگی و سبک شدن و غلبه بر خواب و تشنگی و مقاومت در مقابل خواسته‌ها، ویژه روزه است و اینها می‌تواند روزه را از بقیه عبادات جدا کند و در نتیجه آثارش هم متفاوت خواهد بود.